

УДК 81'367.625

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.2.7>

МОВНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

LANGUAGE RICHNESS OF UKRAINIAN FOLK SONGS

Чубань Т.В.,

orcid.org/0000-0002-7199-0684

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Кардаш Л.В.,

orcid.org/0000-0002-2098-0240

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті проаналізовано особливості мови українських народних пісень. Зокрема, увагу зосереджено на вивченні розмаїття речень щодо будови та змістового наповнення.

У мовознавстві продовжується активне і глибоке дослідження проблем мовного оформлення текстів пісень, про що написано чимало наукових праць. Актуальною проблемою є висвітлення особливостей будови мови пісень, вираження значень мовними одиницями у народних піснях, адже лінгвістична теорія інтенсивно розвивається, на що звертають увагу учені. У вітчизняному мовознавстві помітне зростання інтересу дослідників до питання про роль української мови та її засобів у вираженні почуттів, тому фокус уваги в області народної пісні направлений на вивчення сукупності мовних явищ, проте висловлюються іноді суперечливі погляди щодо них. Українській народній пісні присвячено досить багато досліджень – як про її історію, так і про її мову.

У статті акцентовано увагу на те, що в українській народній пісні вбачаємо багатство мовленнєвого вираження щирості, ніжності, доброти, поваги до гідності співрозмовника, які притаманні справжньому українцеві, сердечності, богобоязливості, почуття власної гідності, що є виразником української автентичності. Актуалізується проблема важливості лінгвістичних підходів до вивчення живої людської мови у написанні пісень, у котрих спостерігаємо мовне багатство, особливо різноманітні синтаксичні структури з погляду семантико-синтаксичного аналізу.

Узагальнено відомості про типи речень за метою висловлювання, що стилістично використовують у піснях, про інтонаційне виділення речень.

Описано характерну для кожного речення структуру і синтаксичну віднесеність основного змісту речення до дійсності, розкрито своєрідність значень складних речень з сурядним, підрядним і недиференційованим синтаксичними зв'язками на прикладах із українських народних пісень.

Підтверджено усі обґрунтування прикладами з праці «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук). Зроблено висновки про те, що народна творчість, а саме, українська народна пісня, вимагає нового осмислення, результати якого можуть бути потрібними як вченим-лінгвістам для подальших досліджень, так і, власне, виконавцям пісень, педагогам, публіцистам.

Ключові слова: мова пісні, зміст, типи речень, головні члени, другорядні члени, речення-оклики.

The article analyzes the peculiarities of the language of Ukrainian folk songs. In particular, the focus is on studying the variety of sentences in terms of structure and content.

In linguistics, an active and in-depth study of the problems of language design of song lyrics continues, about which many scientific papers have been written. An urgent problem is to highlight the peculiarities of the structure of the language of songs, the expression of the meanings of language units in folk songs, because linguistic theory is developing rapidly,

which is what scientists are paying attention to. In domestic linguistics there is a growing interest of researchers in the role of the Ukrainian language and its means in expressing feelings, so the focus in the field of folk songs is focused on studying a set of linguistic phenomena, but sometimes conflicting views on them. A lot of researching articles have been devoted to Ukrainian folk songs – both about its history and its language.

The article emphasizes that in Ukrainian folk songs we see the richness of speech expression of sincerity, tenderness, kindness, respect for the dignity of the interlocutor, which are inherent in a true Ukrainian, cordiality, piety, self-esteem, which is an expression of Ukrainian authenticity. The problem of the importance of linguistic approaches to the study of living human language in the writing of songs, in which we observe linguistic richness, especially the various syntactic structures in terms of semantic-syntactic analysis.

The information about the types of sentences in order to express stylistically used in songs, the intonation of sentences was generalized.

The structure and syntactic relevance of the main content of the sentence to reality is described, the originality of the meanings of complex sentences with conjunctive, subjunctive and undifferentiated syntactic connections on the examples of Ukrainian folk songs is revealed.

All substantiations are confirmed by examples from the work «Ukrainian folk songs» (compilers: Z. Vasylenko, M. Hordychuk). It is concluded that folk art, namely, Ukrainian folk song, requires a new understanding, the results of which may be needed by linguists for further research, and, in fact, songwriters, teachers, publicists.

Key words: language of the song, content, types of sentences, main members, secondary members, exclamation sentences.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У мовознавстві продовжується активне і глибоке дослідження проблем мовного оформлення текстів пісень, про що написано чимало наукових праць, адже народна пісня завжди була у полі зору науковців. Актуальною проблемою є висвітлення особливостей будови мови пісень, вираження значень мовних одиниць у народних піснях, адже лінгвістична теорія інтенсивно розвивається, на що звертають увагу учені. У вітчизняному мовознавстві помітне зростання інтересу дослідників до питання про роль української мови та її засобів у вираженні змісту, почуттів, тому фокус уваги в області народної пісні направлений на вивчення сукупності мовних явищ, та висловлюються іноді суперечливі погляди щодо них. Події з життя і побуту, які було описано в чарівних текстах пісень про сонце, небо, квіти, тварини, наш народ з його хвилюваннями, поневіряннями, різними життєвими подіями, відображено завдяки українській мові, через що граматичні поняття у мові слід розглядати не лише з формально-граматичного погляду, а і з комунікативного поля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українській народній пісні присвячено досить багато досліджень – як про її історію, зміст, так і про її мову. Вагома праця – навчальний посібник «Народна пісенна творчість в Україні», де зібрано пісні про історичні події: козаччину, січових стрільців, повстанські, рекрутські; родинно-побутові звичаї та обряди; календарно зумовлені пісні; думи і балади України; колискові, коломийки та інші [1]. Цей доробок має значне значення для всіх верств населення.

Важливі матеріали «Піснею народною натхнені (Творча співпраця Лесі Українки та

Климент Квітки)», що стосуються історії зановотування народних пісень та їх публікації Лесею Українкою і Климентом Квіткою [2].

В українській народній пісні вбачаємо багатство мовленнєвого вираження ширості, ніжності, доброти, поваги до гідності співрозмовника, які притаманні справжньому українцеві, сердечності, богобоязливості, почуття власної гідності, що є виразником української автентичності. Важливі лінгвістичні підходи до вивчення живої людської мови у написанні пісень, у котрих спостерігаємо мовне багатство, особливо розмаїття синтаксичних структур. У сучасній українській мовознавчій науці чільне місце посідають праці, присвячені проблемам синтаксису (Д. Х. Баранник, С. П. Бевзенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. Д. Горяний та ін.).

Різноманітність поглядів на певні мовні та мовленнєві явища відображено у підручниках і посібниках з лінгвістики, які виходили протягом ХХ – ХХІ ст. (А. П. Грищенко, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька, А. Г. Кващук, О. С. Мельничук, К. Ф. Шульжук та ін.).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). **Мета статті:** встановити наявність та особливості типів синтаксичних одиниць української мови у народних українських піснях, та виявити характерну для кожного речення структуру і синтаксичну віднесеність основного змісту речення до дійсності, розкрити своєрідність значень складних речень з сурядним, підрядним і недиференційованим синтаксичними зв'язками.

Готуючи статтю, ми мали на меті вирішити такі **завдання:** дослідити шляхом спостереження над мовою українських народних пісень особливості простого речення і складного речення; проаналізувати форми вираження категорії модальності; схарактеризувати своєрідність складних речень

з сурядним, підрядним і недиференційованим синтаксичними зв'язками, які є в українських народних піснях.

Актуальність обраної теми визначається тим, що в українській лінгвістиці та працях культурознавчого змісту немає досить широких праць, у яких би комплексно і усебічно досліджувалися особливості вивчення мовного вираження, особливо синтаксису, в українській народній пісні. Це зумовило потребу цього дослідження.

У роботі розглядаються також питання функціонального синтаксису мови, про усі елементи його структури, що у повному обсязі стосується переважно мови національної, яка виявляється у всіх жанрах і формах мови.

Виклад основного матеріалу. Для спостереження за особливостями мови пісень пропонуємо ілюстративний матеріал добирати із праці «Українські народні пісні» упорядників – кандидата мистецтвознавства Зої Василенко та доктора мистецтвознавства Миколи Гордійчука [3].

Тексти українських народних пісень, що витворювалися у сотах століть українським народом, містять особливу групу стереотипних, стійких етикетних формул. Сукупність усіх можливих етикетних формул утворює систему мовного етикету кожної нації [4, с. 11]. До структури мовного етикету входить основний елемент комунікативних ситуацій – звертання, яке часто є в українських народних піснях, напр.: «*Ой не пугай, пугаченьку, В зеленому байраченьку!*» [3, с. 63]. У сучасній українській літературній мові звертання поділяють на поширені, напр.: «*Ой полети, сивий орле, Де братічок оре, Та накажи йому, орле, Яке мені горе*» [3, с. 69], й непоширені, напр.: «*Біжи, біжи, королевичу, не жалуї коня: Вже твоєї Марусеньки на світі нема*» [3, с. 67]; «*Чорноброві!*» [3, с. 162].

Чільне місце відводимо мінімальному граматично зв'язаному об'єднанню слів, що є одиницею докомунікативного рівня – словосполученню. Простий синтаксис словосполучення має своїм завданням виявити властивості слів з точки зору їх сполучуваності, моделі словосполучень та їх функціональне (змістове) навантаження. Наприклад, чисельними у піснях є підрядні субстантивно-ад'єктивні словосполучення, компоненти яких пов'язані зв'язком узгодження (повного): «*Ой червоний бурячок, Червоненька гичка...*» [3, с. 194]; сурядні словосполучення, утворювані за допомогою сурядних еднальних сполучників і (й), і...і, напр.: «*Куплю тобі хатку, І ще сіножатку, і ставок, і млинок, І вишневенький садок!*» [3, с. 223]

(словосполучення – неелементарне тому, що компонентів більше ніж два).

Широкий типологічний діапазон речень характерний для пісні, адже синтаксична одиниця-речення – це граматично зв'язана за правилами одиниця мовлення, що є головним засобом формування, вираження та повідомлення думки і характеризується логіко-граматичними, структурними, семантичними, комунікативними параметрами. Просте речення як синтаксична одиниця простого синтаксису зі своїми ознаками, що відрізняють його від словосполучення, є у всіх народних піснях, напр.: «*Летить ворон з чужих сторін Та й летючи криче...*» [3, с. 72].

У текстах народних пісень є різні типи речень. Є речення різноманітні за складом, щодо наявності граматичної чи граматичних основ: прості, у яких одна граматична основа, напр.: «*Сидить козак у неволі Та й жадібно плаче*» [3, с. 72]; слова-речення; складні, з двома чи декількома парами головних членів, зі сполучниковим і безсполучниковим синтаксичними зв'язками, напр.: «*Ой у полі могила З вітром говорила: «Повій, вітре буйнесенький, Щоб я не чорніла!»*» [3, с. 73].

В українських народних піснях часто вживаними є складні речення зі сполучниковим підрядним зв'язком, напр.: «*Купив мені черевики За цілого п'ятака, Щоб я з ранку до вечора Вибивала тропака*» [3, с. 143]; і складні речення зі сполучниковим сурядним зв'язком, напр.: «*Ой послала мене мати Зеленого жита жати, А я жита не жала, В борозенці лежала*» [3, с. 158].

Спостерігаємо два типи простих речень за структурою граматичних основ: двоскладні, де є підмет і присудок, напр.: «*Ой піду я лісом-берегом, Стану собі під явором*» [3, с. 74]; і односкладні, у яких головний член виражений одним словом, напр.: «*Ой на горі калина...*» [3, с. 105].

Щодо наявності другорядних членів, окрім головних членів речення, в українських піснях є поширені речення, наприклад, з узгодженими та неузгодженими означеннями: «*Та не з простими пирогами*» [3, с. 163]; з додатками та з однорідними додатками, напр.: «*Ой я хлопців не любила, Тільки Петра та Данила, Грицька, Федька та Івана, Марка, Стецька та Романа*» [3, с. 143]; з обставинами різного типу, напр.: «*Ой посіяв козак гречку На дубові на вершечку*» [3, с. 151]; і непоширені прості речення, у яких є лише головні члени, напр.: «*Буде лихо!*» [3, с. 191].

Речення, у яких є однорідні члени, чи головні, чи другорядні, називають ускладненими, наприклад, речення з однорідними присудками: «*Ой*

женила мати сина, Женила, женила, Начетверо коромисло На нім поломилася» [3, с. 175].

Коли у реченні є всі наявні члени для розуміння його змісту, то такі речення є повними, напр.: «Зібралася кумпанія Невеличка, але чесна» [3, с. 190]. Та в піснях можуть бути речення неповні: ситуативні, коли неназваний член встановлюється із ситуації мовлення, і контекстуальні, у яких неназваний член речення можна відтворити із попередніх речень, напр.: «Половина зеленого, Гойя, гойя, гойя, гойя, гойя, гой!» [3, с. 156]; «Пирогами!» [3, с. 163].

За наявністю граматичних засобів вираження заперечення у піснях знаходимо стверджувальні речення, напр.: «Пішла мука по коморі» [3, с. 150] та заперечні, напр.: «Мене мати не пускає на вулицю погулять» [3, с. 141].

Є певна кількість пісень з незакінченими реченнями, напр.: «Дівка Явдошка Сіяла пше-ницю...» [3, с. 155]; «Котилася бочка Та все з огірками...» [3, с. 208].

За метою висловлювання стилістично використовують: речення з розповідною модальністю, напр.: «Приїхали з Києва паничі, Та привезли вони мені Калачі» [3, с. 96]; питальною модальністю, напр.: «Бабко моя, Щебетушечко, Чом не вечеряєш, Моя душечко?» [3, с. 153]; спонукальною модальністю, напр.: «Ой цитьте та мовчіте, Та нікому не кажіте, Цитьте!» [3, с. 159]. Модальність вказує на синтаксичну віднесеність основного змісту речення до дійсності і належить до зовнішньо-синтаксичної сфери структури речення.

Є в українських народних піснях окличні речення як вираження емоційного стану мовця з відповідними розділовими знаками в кінці речення, напр.: «Гей, волоше-волошине, Ходи їсти – борщ застигне!» [3, с. 154]; «Ой ти знав, на що брав Міщаночку з міста!» [3, с. 213]. Інтонація спонукальних і окличних речень, що передає різні емоційні відтінки значень у таких текстах, відповідна.

Пісня містить риторичні запитання, де виклад здійснено за допомогою запитань без відповідей, як засіб виразності мовлення, напр.: «Що щиголь гадає, Що жінки не має?» [3, с. 168].

Отже, в українських народних піснях широко представлені різні типи трьох синтаксичних одиниць: словосполучень, речень, текстів.

У народних піснях спостерігаємо загальнонародну лексику як загальнонародну, до складу якої належать слова, використовувані усіма носіями мови. Значне місце у текстах пісень займають речення з назвами професій, напр.: «А мій

батько **чоботар**, черевички полатав» [3, с. 147]; «Зібралися ми та всі тутечки Не прості люди, все – **ремеснички**: то **писарі**, то **малярі**, То **ковалі**, то **слюсарі**, то **музики**, то **дзвонарі**, То **шевчики**, то **крамарі**...» [3, с. 190]; «Чом **писаря** не любить?» [3, с. 207].

У реченнях з назвами тварин, птахів спостерігаємо любов і шанобливе ставлення до них, напр.: «Ой не бігай попід хату, **песуку** біленький, Та не давай мамі знати, Що йде мій миленький» [3, с. 194]; «...Я **волика** напасу Й батіг тобі принесу!» [3, с. 177]; «Наїхали **гирмани** до мене Купувати **півника** у мене» [3, с. 179]; «Пішов милий в дорогу, Я пропила **корову**, Сіла собі, журюся: За **корову** боюся» [3, с. 189]; «Ішов любчик в полонину З білими **вівцема**, Забрав мою перстенину З трьома **каміньцями**» [3, с. 192]; «Тільки в саду-винограду Кують **зозуленьки**...» [3, с. 195]; «А в любочка сиві очка як у **соколочка**» [3, с. 201]; «Любилися, кохалися, як **голубів пара**...» [3, с. 202]; «Ой не ходи коло двору, Не дражни моїх **собак**, Ти багатий, я біднячка, Не до пари **птиці рак**» [3, с. 206]; «Мене мати годувала як **перепеличку**» [3, с. 213]. У пісні «Ой ти, гарний Семене» [3, с. 231] зустрічаємо лексеми на позначення тварин і птахів: *корова, курочка, ворона, курка, ягниця*.

Вияв любові до природи, зокрема, рослинного світу вбачаємо у народних піснях, напр.: «А в бідної дівчиньки одна **коралина**, Попід гору несе воду – Цвіте, як **калина**» [3, с. 209]; «Ой під **вишнею**, Під **черешнею** Стояв старий з молодю, Як із **ягодою**» [3, с. 229].

Отже, важливо узагальнити лінгвістичні, психологічні, логічні та інші підходи до живої людської мови у написанні пісень, зокрема, з назвами птахів, тварин, рослин.

У пісенних рядках є слова-власні назви: географічні назви міст, напр.: «**Од Києва до Лубень** Насіяла **конопель**» [3, с. 147]; річок, напр.: «Ой поїду я до Ясіни Та й у Чорну **Тису**, Та я тебе, моя мила, **Любити** не лишу» [3, с. 195]; регіонів, напр.: «А мій милий **служить** в воску за **Буковиною**, А він пише **дрібні листи**, **жалує** за мною» [3, с. 203]; імена людей: «Як **засіли** наші коло чаші – **Петро, Павло, Хведір, Миколай**, Як **смикнули** тої **шпагатівки**, То вони **забули** і про **рай**!» [3, с. 188].

Отже, в українських народних піснях широко використовували власні назви, тобто слова в реченнях мають значення номінації, або найменування.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Народну пісню з її інтонаційною, образною, емо-

ційною народною мовою вважають криницею, яка живить націю. Мова української народної пісні є відображенням духовності нашого народу, його глибокою змістовою красою. Для мови українських народних пісень притаманний широкий діапазон синтаксичних конструкцій: речення прості і складні, поширені і непоширені, вживання різних синтаксичних одиниць мови (складників

синтаксичної системи: словосполучень, речень, зв'язного тексту) з багатим лексичним складом.

Народна творчість, а саме, українська народна пісня, вимагає нового осмислення, результати якого можуть бути потрібними як вченим для подальших досліджень художньої та образної ролі пісні, так і, власне, виконавцям пісень, педагогам, публіцистам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Народна пісенна творчість в Україні: навч. посібник. Упоряд.: А. С. Пастушенко, М. І. Пономаренко. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2012. 300 с.
2. Піснею народною натхнені (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки): *матеріали. Статті. Дослідження*. Упоряд.: Надія Сташенко. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. 144 с.
3. Українські народні пісні. В двох книгах. Упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук. Київ: Державне видавництво «Мистецтво», 1955. Книга друга. 414 с.
4. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 475 с.